

РОЗДІЛ 13

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/188>

ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

EVOLUTION OF THE ECONOMIC FUNCTION OF THE STATE AND ITS TRANSFORMATION IN WARTIME CONDITIONS

Литвин Н.А., д.ю.н.,
професор кафедри службового та медичного права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мацелюх І.А., д.ю.н.,
доцент кафедри службового та медичного права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано зародження економічної функції держави. Стверджується, що цей процес нерозривно пов'язаний із державотворенням. На кожному історичному періоді економічна функція мала власний зміст та по різному сприймалася як публічною владою, так і суспільством. Так, поява державності як суспільної організації, формування власності на землю, зародження ринкових відносини, окреслило первинні засади економічної функції держави, які полягали у забезпеченні органів публічної адміністрації, армії, системи судочинства шляхом стягнення натуральних та відрібткових рент.

Простежено за еволюцією економічної функції в умовах Середньовіччя. Зміни спостерігалися в період утворення станово-представницьких монархій в державах Європи, які полягали у розмежуванні коштів монарха та державної казни і спрямовувалися на виконання функцій загально-суспільного характеру.

Європейські буржуазні революції трансформували зміст економічної функції, на яку покладалося завдання не лише формування державного бюджету, а й витрат його лише на суспільний інтерес. У цей період установлювався єдиний законодавчий порядок податкового тягаря, запроваджувалася загальнодержавна податкова система, принципи рівномірності оподаткування.

Висвітлено зміни економічної функції держави у ході ХХ ст. Вони були спрямовані на законодавче регулювання економічних процесів, намагаючись обмежити монополістичні тенденції, створюючи державний сектор в економіці, встановлюючи граничні ціни та чіткі правила конкуренції, стимулюючи капіталовкладення. Найсуттєвіші зміни проявлялися у інтеграційних процесах світової економіки, формуванні наднаціональних міждержавних економічних організацій.

Окреслено сучасні ризики, які покликані військовим вторгненням росії та повномасштабною війною на території України. Констатовано, що руйнування економіки однієї держави, може спричинити колапс у загальному світовому економічному кліматі. Наголошено на важливості об'єднання демократичного світу для найскорішої перемоги над путінським режимом та усвідомлення необхідності трансформації економічної функції держави на національному та наднаціональному рівні, залученні міжнародних інституцій з метою збереження економічного балансу в усьому світі загалом та відновлення України зокрема.

Ключові слова: економічна функція, держава, економіка, публічне адміністрування, законодавство, правозастосування, публічна адміністрація, суб'єкти господарювання.

The article analyzes the origin of the economic function of the state. It is argued that this process is inextricably linked to the process of state formation. During each historical period, the economic function had its own content and was perceived differently by both public authorities and society. Thus, the emergence of statehood as a social organization, the formation of royal ownership of land, the emergence of market relations, formed the primary foundations of the economic function of the state, which consisted in providing public administration bodies, the army, and the judicial system by collecting natural and labor rents.

The evolution of the economic function in the conditions of the Middle Ages is traced. Changes were observed during the formation of state-representative monarchies in Europe, which were based on the separation of budget on the funds of the monarch and the state treasury, where the latter were used for the performance of functions of a general social nature.

The European bourgeois revolutions transformed the content of the economic function, which was entrusted with the task not only of forming the state budget, but also of spending it only for the purpose of the public interest. During this period, a unified legislative procedure for establishing the tax burden is established; a unified national tax system and the principles of generality and uniformity of taxation are introduced.

Changes in the economic function of the state in the course of the 20th century are highlighted. They were aimed at legislative regulation of economic processes, trying to limit monopolistic tendencies, creating a public sector in the economy, establishing the limits in prices and clear competition rules, stimulating capital investment. The most significant changes are manifested within the integration processes of the world economy, the formation of supranational intergovernmental economic organizations.

The modern risks caused by the military invasion of Russia and a full-scale war on the territory of Ukraine are outlined. It was established that the destruction of the economy of one state can cause a collapse in the general world economic climate. The importance of uniting the democratic world for the fastest victory over Putin's regime, the realization of the need for the transformation of the economic function of the state at the national and supranational level, the involvement of international institutions in order to preserve the economic balance around the world in general and the restoration of Ukraine in particular, was emphasized.

Key words: economic function, state, economy, public administration, legislation, law enforcement, business entities.

Повномасштабна військова агресія з боку північного сусіда, значні збитки, завдані економіці нашої країни загалом та суб'єктам господарювання зокрема, соціальні проблеми, що виникають у зв'язку з цим, змушують нас по новому осмислювати не лише проблеми національної

безпеки, а й сфокусувати погляд на засадах забезпечення економічної функції держави, як важеля врегулювання складних суспільно-політичних ситуацій та забезпечення добробуту країни. «На сьогоднішній день економіка нашої держави перебуває в комі, адже близько 12 міль-

йонів людей втратили роботу, тому нині не лише Україна, а й увесь світ повинні допомогти їй дихати», - заявив Президент України Володимир Зеленський [1, с. 32 – 36]. Як бачимо означена проблема є дуже складною і в такій непростій ситуації, на нашу думку, ефективно може допомогти історичний досвід, який демонструє ланцюг становлення економічної функції держави на різних етапах цивілізаційного, культурного та суспільного розвитку.

Еволюцію становлення держави, через призму осмислення її функцій, в тому числі економічної, висвітлювали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед яких є представники економічної сфери, а саме: А.М. Колот, В.Ю. Ніколенко, Г.Н. Клишко, С.В. Мочерний, А.А. Чухно, О. М. Чечель, В.М. Тарасевич, історики – Б. Д. Лановик, В. І. Роечко. Теоретико-правові форми здійснення економічної функції держави проаналізовано в працях юристів, зокрема: О.Г. Варич, О.М. Лощикіна, С.М. Мельничук, Т. В. Романової, С. В. Романова, В. М. Тисянчина, А.І. Берлача, Т.О. Коломоєць, Ж. О. Бернацької. Наявний значний теоретичний матеріал усе ж не дозволяє запропонувати вирішення проблеми. Відтак, маємо на меті здійснити історико-правовий аналіз становлення економічної функції держави, де у вістрі складних історичних, суспільно-політичних, воєнних ситуацій ми матимемо можливість розгледіти за трансформацією забезпечення означеної функції.

У патестарному суспільстві, яке характеризувалося спільністю майна, земельної власності, забезпечення виробництва, розподілу і споживання благ покладалося на общину. Поява держави як суспільної організації, формування царської власності на землю, зародження ринкових відносин, окреслює первинні засади економічної функції держави. Вони вбачаються у матеріальному забезпеченні органів публічної адміністрації, армії, системи судочинства, утриманні вищих прошарків суспільства шляхом стягнення натуральних та відробіткових рент. Так, у державах полісах Стародавньої Греції основний дохід держава отримувала від промислу, оренди, повинностей, рибальської праці, конфіскації майна, державного мита, обов'язкових та добровільних внесків (літургій), пожертв та податків, накладених на іноземців. У Стародавньому Римі система оподаткування удосконалилася і ґрунтувалася на майновому та поголовному оподаткуванні, яке здійснювалося на підставі оцінки та перепису майна [2, с. 5]. Відтак, у Стародавньому Світі головний зміст економічної функції держави полягав у пошуку різноманітних шляхів наповнення державної казни для утримання публічної влади, а також організації великих суспільних робіт, будівництва масштабних форумів, храмів, аквідуків, палаців за рахунок рабської робочої сили. Інших завдань міфологічний світогляд Стародавнього Світу не міг сформувати.

У період раннього Середньовіччя умови феодалізму не особливо змінюють зміст економічної функції держави. Остання продовжує перейматися лише проблематикою наповнення державної казни, яка асоціюється із особистим бюджетом глави держави. Податки мають натуральний та відробітковий характер [3, с. 295]. Лише в період становлення станovo-представницьких монархій в Європі відбувається поступова трансформація економічної функції держави. Основний податковий тягар покладається на низові верстви суспільства. Вищі прошарки зберігають за собою свободу від оподаткування завдяки своєму політичному становищу. Встановлення податкового тягара передається до повноважень органів станovo-представницької влади, а державна казна відокремлюється від особистої скарбниці монарха. Витрати першої спрямовуються на виконання державних функцій загально-суспільного характеру (збереження територіальної цілісності, оборона держави, воєнні компанії, боротьба із епідеміями, освіта, мистецтво, розвиток правової думки, внутрішні і зовнішні мизи тощо) [4, с. 123].

Своєрідним способом реалізації економічної функції держави в період Середньовіччя можна вважати дарування магдебурзького права містам, тобто права на самоврядування. Жителі таких міст звільнялися від численних натуральних повинностей, натомість сплачували один грошовий податок в чітко визначеному розмірі. Платникам означеного податку дозволялося вибирати міські органи влади – магістрат, ратушу, створювати ремісничі, купецькі об'єднання – цехи та гільдії. Така практика принесла значні успіхи у напрямку розбудови міст. Формування власне місцевого бюджету дозволяло ремонтувати дороги, покращувати інфраструктуру, а зрозумілі і вигідні податки приваблювали купців. Центральна влада не заперечувала та сприяла розвитку такої форми самоврядування. Як результат, міста зміцнювали власне економічне становище, розвивалися, зводили оборонні споруди, фортеці тощо [5, с. 2].

Європейські буржуазні революції змінили підходи до формування державного та суспільного устрою. Вони зародили конституційні моделі розвитку держав та кардинально трансформували зміст економічної функції, на яку покладалося завдання не лише формування державного бюджету, а й його витрат лише на суспільний інтерес. У цей період устанавлюється єдиний законодавчий порядок фіксації податкового тягара. Його визначають лише центральні або місцеві представницькі органи влади. Запроваджується єдина загальнодержавна податкова система, перед якою усі громадяни держави рівноправні. У законодавстві закріплюються принципи загальності, рівномірності оподаткування [6, с.103]. Ліквідуються внутрішні платежі на ввіз і вивіз товару, встановлюється єдина система зовнішнього мита, утворюються державні союзи. Так, за ініціативи Пруської монархії у 1834 р. був підписаний Митний союз німецьких держав, до якого увійшли вісімнадцять членів (Пруссія, Гессен Баварія, Юртемберг, Саксонія, Тюрингія та інші німецькі держави). В межах союзу запроваджувалася зона вільного пересування, безперешкодне перевезення товарів, єдина монета. Державне мито в межах союзу скасовувалося. Як результат, створення митного союзу сприяло оживленню внутрішнього ринку, підвищенню розвитку промисловості, торгівлі, збільшенню надходжень до бюджету та покращення загально-економічної ситуації, що у 1866 р. дозволило утворити Північнонімецький союз, який стане основою для появи у 1871 р. Загальнонімецької імперії [7, с. 422 – 448].

Покращення економічного клімату в країні, наповнення державного бюджету дозволили рейхсканцлеру Німецької імперії провести ряд соціальних реформ, які вперше на європейському континенті запровадили медичне страхування, соціальні виплати на випадок втрати праездатності, інвалідності, пенсійне забезпечення. Будучи аристократом та консерватором, саме в соціальних гарантіях політик вбачав стабільний розвиток суспільства заради спокою монархії, а задоволення таких суспільних потреб можливе лише через взаємозв'язок між центральною та місцевою державною владою [7, с. 422 – 448].

Двадцять століття принесло для людства значну кількість суспільно-політичних змін планетарного масштабу, які не могли не вплинути на абсолютну трансформацію економічних функцій держав світу. Початок цих змін був спровокований Першою світовою війною та її наслідками. Вони були спрямовані на законодавче регулювання економічних процесів, намагаючись обмежити монополістичні тенденції, створюючи державний сектор в економіці з метою посилення військового виробництва.

Ще більш активніша участь держави в управлінні економікою спостерігається у ході подолання Світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. [8, с. 144]. Так, Новий курс Президента Рузвельта, запроваджений 1933 р., передбачав комплекс заходів із організації централізованого плану-

вання і стимулювання економіки США. Збільшувалася частка державної власності серед суб'єктів господарювання, встановлювалися граничні ціни та чіткі правила конкуренції, стимулювалися капіталовкладення, зріс обсяг державного бюджету, що став використовуватися не тільки на утримання держапарату, а й для фінансування приватної діяльності, соціальних потреб [9, с. 8 – 9].

Новий етап змін змісту економічних функцій держав припадає на період Другої світової війни та пост воєнний час. Збройне протистояння поставило на прірву зубожіння частину населення європейських держав, які втратили житло, роботу, здоров'я. Відтак потреба пошуку нових моделей і механізмів виконання економічної функції держави привели до антициклічної політики, зовнішнього стимулювання темпів економічного росту в ключових галузях промисловості, побудови соціальної інфраструктури [8, с. 144].

Найсуттєвішими проявами цих змін стали інтеграційні процеси у світовій економіці, формування наднаціональних міждержавних економічних функцій. У цей період у Західній Європі, Північній Америці, Південно-Східній Азії та інших субрегіонах уніфікується господарське законодавство різних країн, формуються узгоджені митна, валютна, промислова, сільськогосподарська, екологічна, соціальна політика. Створюються наднаціональні інститути економічного регулювання, у новостворених молодих державах зароджуються національні економічні процеси, утверджуються гарантії їхнього суверенітету, при цьому здійснюються заходи переходу до колективних систем грошового обігу [3, с. 296].

Варто погодитися із сучасним дослідником Богданом Лановиком, що економічна функція держави знаходяться в постійній динаміці, а в ході розвитку суспільного прогресу спостерігається її зростання та ускладнення [10, с. 169]. Сучасні світові тенденції вказують на глобалізацію та ускладнення економічних процесів, що характеризуються одночасним посилення державного втручання в економіку і одночасним звуження окремих функцій унаслідок їхнього перетікання до наднаціональних регуляторів [11, с. 9 – 10]. Проте означені глобалізаційні процеси мають і зворотні зв'язки, адже будь-яка дестабілізація економічної ситуації в державі може спричинити колапс у загальному світовому економічному кліматі. Так, за твердженням МВФ: «Вторгнення росії в Україну продовжує потужно дестабілізувати світову економіку» [12]. Найбільше потерпає Європейський континент, темпи економічного зростання якого швидко падають і наближаються до рецесії, зростає інфляція [13]. Відтак, кожний день російської агресії забирає не лише десятки життів

мирних жителів, руйнує критичну та цивільну інфраструктуру, завдає колосальних економічних збитків Україні, а й несе пряму загрозу у вигляді світової економічної кризи. В таких умовах дуже важливе об'єднання демократичного світу для найскорішої перемоги над путінським режимом та усвідомлення необхідності трансформації економічної функції держави на національному та наднаціональному рівні. Йдеться про залучення міжнародних інституцій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі, Світовий банк тощо з метою збереження економічного балансу в усьому світі загалом та відновлення України зокрема.

Таким чином, зародження економічної функції держави нерозривно пов'язане із державотворчими процесами, де на кожному історичному періоді закладався власний її зміст. Урізноманітнення, подрібненість виробництва породжували загальні проблеми (безпеки, розвитку шляхів, сполучень, управління, грошового обігу тощо), вирішення яких окремишньо не було можливим. Цю місію перебрала на себе держава, як єдина інституція, яка має забезпечити належний розвиток суспільства загалом та організувати господарське життя зокрема, виконуючи при цьому економічну функцію.

Великі геополітичні, воєнні процеси ХХ століття принесли невідомі виклики, розв'язання яких змусило державу, як єдиного політичного і правового суб'єкта, який володіє широким спектром владних повноважень, трансформувати попередні підходи до здійснення власної економічної функції. Спостерігалися процеси штучного регулювання економіки, підтримки вітчизняних товаровиробників, стимулювання конкурентоздатності виробництва, створення умов для забезпечення соціальної динаміки.

Однак початок ХХІ століття здивував нас новою загрозою – відкритою, агресивною війною, розв'язаною російською федерацією на території України. Її негативні наслідки і масштаби до нині складно оцінити, при цьому очевидним є вітчизняна економічна криза, яка лавиною зачіпає сусідні держави Західної Європи. В таких умовах слід трансформувати виконання економічної функції держави на національному та міжнародному рівні заради недопущення глобальних економічних криз, соціальної підтримки населення. Переконані, лише складні часи дозволяють застосовувати нестандартні, донині невідомі підходи до вирішення проблеми. І, звісно, об'єднати зусилля усіх демократичних країн світу для перемоги над путінським режимом, адже лише мирні часи дозволяють ефективно державі виконувати та удосконалювати власну економічну функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка України перебуває в комі, – Зеленьський. Погляд. 03.08.2022. URL: <https://poglyad.tv/ekonomika-ukrayini-perebuvaie-v-komi--zelenskiy-article>
2. Ярошенко Ф. О. Історія податків та оподаткування в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. А. М. Подоляки. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 416 с.
3. Роечко В. І. Еволюція економічної ролі держави. *Приазовський економічний вісник*. Випуск 6 (17). 2019. С. 294 – 299
4. Морозов В.В. Історія української суспільно-політичної думки. Київ: КНЕУ, 2006. 179 с.
5. Теличенко І. Очерк кодифікації малоросійського права до введення Свода Законів. Київ: Типографія Г.Т.Корчака-Новицького. 100 с.
6. Лановик Б.Д. Економічна історія: курс лекцій. Київ: Вікар, 2000. 300 с.
7. Тищик Б. Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. – 1918 р.): навчальний посібник. Львів: Світ, 2013. 752 с.
8. Уманців Ю. М., Міняйло О. І. Еволюція ролі та функцій держави в економіці. *Економічний вісник університету*. Випуск №28/1. 2016. С. 140 – 148
9. Кіндзерський Ю.В. Державне замовлення у світі та особливості його застосування у політиці розвитку: уроки для України. *Економіка України*. 2015. №3. С. 4 – 25.
10. Лановик Б.В. Економічна історія України: підручник. Київ: Юридична книга, 2004. 456 с.
11. Колот А. М. Еволюція ролі держави та інструментарію її впливу на розвиток соціально-трудової сфер. *Institutional Repository of Vadym Hetman Kyiv National Economic University*. URL: <https://core.ac.uk/reader/14714005>
12. МВФ погіршив прогноз світової економіки на 2023 рік через війну в Україні. *Слово і діло: аналітичний портал*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/11/novyna/ekonomika/mvf-pohirshyv-prohnoz-svitovoyi-ekonomiky-2023-rik-cherez-vijnu-ukrayini>
13. Петрик О. Наслідки війни для світової економіки та окремих країн Європи: Чехія. Аналітика. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/naslidky-vijny-dlya-svitovoyi-ekonomiky-ta-okremykh-krayin-yevropy-chehiya/>